

ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selim Kılıç

Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Günümüzde çevre sorunları bütün canlı türlerini yok edecek noktaya ulaşmıştır. Bunun nedeni hiç kuşkusuz dünya çapında yaygın olarak uygulanan sosyal ve ekonomik politikalar. Çevre sorununun asıl çıkış kaynağı, yerel olsa da çözümü ancak, global düzeyde olabilir. Ülkeler arasında, çevre sorunlarına çözüm bulma girişimleri, “uluslararası çevre hukuku” adında yeni bir hukuk dalı doğmasına yol açmıştır. Bu çalışma ile “uluslararası çevre hukukunun” gelişimi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre hukuku, Uluslar arası çevre hukuku

Abstract

An Analysis on International Environmental Law

Today, ecological problems have been reached to a point that threaten all species. The cause of the problems is the social and economic policies of the countries around the World. Despite the fact that the real problem is local, the solution seems global. Thus, a new discipline of international law as named “international environmental law” has been emerged. This study focuses on the development of “international environmental law” .

Keywords: Environment, Environmental law, International environmental law

1.Giriş

Çevreye ilişkin düzenlemeler denince, insanın doğal yaşam alanının gelişimi, bakımı ve korunmasını sağlayacak kurallar ve düzenlemeler anlaşılmaktadır. Bu düzenlemeler temel olarak sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde yapılmaktadır. Şimdiki ve gelecek kuşaklar için, yerel, kısa dönemli ve büyük riskler taşıyan düzenlemeler yerine, uzun dönemli, global ve minimum düzeyde risk taşıyan düzenlemelere gitmek, dünyanın ve insanlığın geleceği için zorunludur.

Günümüzde çevre sorunlarının yerel bir sorun olmadığı; aksine bütün toplumları etkileyen küresel bir sorun olduğu gerçeği anlaşılmıştır. Ancak bu noktaya gelene kadar, çevreye ilişkin sorunlar, ülkelerin tek başlarına çözemeyecekleri kadar büyümüş ve daha karmaşık bir hale gelmiştir. Sorunların büyüklüğü ve karmaşıklığı, uluslararası çapta yeniden yapılanma ve işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunlulukların sonucunda, uluslararası alanda örgütlenmelere ve hukuki düzenlemelere ilişkin çalışmaların ağırlığı giderek daha çok hissedilmektedir. Çevre için uluslararası alanda en önemli

gelişmelerden birisi, hiç kuşkusuz çevre sorunlarına yönelik çözümleri hukuksal bir taban oturtma çalışmalarıdır. Nitekim uluslararası alanda devletler, uluslararası örgütler ve gönüllü kuruluşların yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, bugün *uluslararası çevre hukuku* adını verdiğimiz yepyeni bir dalı oluşmaya başlamıştır.

2.Çevre Hukukunun Temeli

Toplumsal sorunları çözmek için en önde gelen araçlardan biri, kuşkusuz hukuk düzenidir. Bugün çevre sorunları, bütün toplumların önde gelen sorunlarından biri haline gelmiştir. Çevre ile insan arasındaki ilişkileri düzenlemek, belli davranış kuralları getirmek, çevresel sorunları çözmek için, kullanılabilir en etkili araçlardan biri, kuşkusuz hukuk düzenidir. Devlet gerek çevre sorunlarının çözümü konusunda olsun, gerekse diğer sorunların çözümünde olsun bir takım yetkiler kullanacaksa bunu hukuk kuralları çerçevesinde yapmak zorundadır(Aybay, 1997: 311). Bu nedenle çevre sorunlarının çözümü için temel koşul, çevreye ilişkin hukuksal kurallar oluşturmaktır.

Hukuk kurallarının ortaya çıkışı, toplumsal alanda değişen kimi toplumsal ihtiyaçları karşılamak içindir. Bu da kimi kuralların ya da ilkelerin hukuksal bir yapıya kavuşması için bir oluşum sürecini gerektirmektedir. Çevrenin hukuksal bir özellik kazanması, toplumsal alanda bir takım gelişmelerin sonucunda olmuştur. Bu gelişmelerden en önemlisi, çevre sorunlarının sürekli artış göstermesine karşın, sorunun uzun bir süre zararsız gösterilmesi ya da göz ardı edilmesidir. Bu yaklaşımın sonucu, tıpkı insan gibi, pek çok canlının varlığı tehlikeye girmiş ve sorunun çözümü 20-25 yıl öncesine göre, çok daha zor ve karmaşık hale gelmiştir (Flasbarth, 2001: <http://www.nabu.de>).

Çevre sorunlarının karmaşık ve çözümü zor bir sorun haline gelmesi, büyük ölçüde devletlerin bu konuda izlemiş oldukları politikalardan kaynaklanmaktadır. Endüstriyel modern toplumda insanın yaşam koşulları ve refah seviyesi sürekli yükselmekte ya da iyileşmektedir. Modern refah toplumların sürekliliği devletin yapmış olduğu bir takım altyapı ve iletişim hizmetlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer devlet bu hizmetleri yerine getirmez ise, modern toplumun varlığından bahsetmek olanaksızdır. Ancak endüstriyel ve ekonomik gelişme, bir yandan insana bir takım *avantajlar* kazandırırken, diğer yandan da çevre için bir takım *dezavantajlar* getirmektedir(Hoppe, 1991: 53). Hava kirliliği, suların kirlenmesi, gürültü, trafik, tarım topraklarının kentleşme ve sanayileşme nedeni ile yok olması, çöp yığınlarının sürekli artması vb. sorunların çevre için sürekli bir dışsalık yarattığı görülmektedir.

İnsanın refah seviyesini yükseltmek kadar, çevreyi korumak ve iyileştirmek de modern devletin zorunlu bir görevidir. Doğanın bir parçası olan

insanın geleceği için, doğayı korumayan bir anlayış *sosyal bir devlet* olamaz. W. Hoppe bu iki farklı sorumluluk nedeni ile, endüstriyel devletin çelişki içine düştüğünü belirtir(Hoppe, 1991: 54). Endüstriyel devletlerin bir çıkmaz gibi görünen, bu durum karşısında, kimi zaman çevre değerlerini, kimi zamanda ekonomiyi öne çıkaran politikalar izledikleri görülmektedir. Ancak özellikle Batı ülkelerinde çevre konusunun devlet politikalarının bir parçası olması ve çevreye ilişkin düzenlemelerin ağırlık kazanması, 1960'lı yılların sonundan itibaren sürekli bir artış göstermiştir.

Daha 25 yıl öncesine kadar, genel anlamda dünyada bir “çevre koruma” ve “çevre politikalarından” bahsetmek olanaksızdır. Oysa bugün çevreye ilişkin pek çok düzenleme yapılmıştır ve yapılmaktadır. Bu gelişmelerde en önemli aşama hiç kuşkusuz 1970 sonrası meydana gelen gelişmelerdir (Strom, 2001: <http://www.jura.uni-sb.de>). Bu dönemde çevre bilincinin kitleler arasında yayılması ile, çevre örgütleri, siyasal iktidarlar üzerinde önemli bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bu baskı çevrenin hukuksal bir taban kazanması için de itici bir güç olmuştur.

Toplumsal alanda ortaya çıkan bu gelişmeler, başta kıta Avrupa'sı olmak üzere giderek bütün dünya üzerinde etkisini göstermiştir. Böylece Almanya'da olduğu gibi, çevre konusunda bir takım yasalar birbirini takip etmeye başlamıştır. Çevre ile dolaylı ilişkisi bulunan geleneksel yasalar yanında, yeni çıkan tehlikeli maddeler yasası, gen tekniği ilişkin yasa, çöplerin değerlendirilmesi ve yok edilmesi yasası, toprağın korunması, nükleer tehlikelerden korunma yasası gibi çevreyi ilişkin düzenlemeler getiren genç kuşak yasalar, bu ülkenin çevre hukukunun temellerini oluşturmuştur (Strom, 2001: <http://www.jura.uni-sb.de>). Bu gelişme, sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmamış, gelişmekte olan ülkelerde de önemli ilerleme kaydetmiştir.

Bu dönemde oluşturulmaya çalışılan yasal düzenlemeler, insanın yaşadığı çevresine vermesi olası zararları önlemek amacıyla. Bu düzenlemelerde temel olarak şu özellikler göze çarpmaktadır (Strom, 2001: <http://www.jura.uni-sb.de>):

- 1- İnsana sağlığının ve insan onurunun gereksinim duyduğu bir ekolojik bir ortamı kurmak,
- 2- Toprak, hava, su, bitki ve hayvanları, insan müdahalesi sonucu doğabilecek zararlardan korumak,
- 3- Doğada insandan kaynaklanan zarar ya da dezavantajlı durumları ortadan kaldırmaktır.

Çevreye ilişkin hukuk kuralları, ağırlıklı olarak insan merkezli bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanın varlığı dikkate alınarak, mevcut doğal kaynakların korunması ve kirlenenlerin de iyileştirilmesi ilkesi

üzerine kurulmuştur. Bu anlayış hem iç hukukta hem de uluslararası alanda kendini hissettirmiştir. Özellikle uluslararası düzeyde devletlere çok esnek bir hareket alanının bırakılması, anlaşmalardan ayrılma olanağının tanınması, çevre sorunlarının çözümünde daha çok gönüllülük ilkesinin kurulması gibi nedenler sorunun ağırlaşmasında önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta pek çok çevre ilişkin hukuksal alanda düzenleme yapılmasına karşın, yine de çevre sorunları katlanarak artmıştır. Böylece dünya ekolojik bir krizin eşiğine gelmiştir.

3.Uluslararası Çevre Hukuku

Hukuk kurallarının amacı toplum içinde düzenin sağlanmasıdır. Bu düzeni sağlayacak, kuralları koyacak bir otoritenin varlığı kaçınılmazdır. Hukuk kurallarının oluşması ile devletin bireylerle ve bireylerin devletle olan ilişkisi belli kurallar çerçevesine oturtulmaktadır. Kurallara uyulmaması durumunda, kurallara uymayanların cezalandırılması hukuk devleti olmanın bir gereğidir. Bu anlayışın iç hukukta uygulanmasında herhangi bir sorun bulunmamasına karşın, uluslararası alanda egemenlik sorunları nedeni ile, bunu uygulamak olanağı yoktur. Ancak uluslararası alanda devletlerin, örgütlerin ilişkilerin de belli kurallar çerçevesinde yürütüldüğünü belirtmek gerekir. Bu kursallara ilişkin düzenlemeler uluslararası hukukun konusunu oluşturmaktadır.

Uluslararası toplumun yalnızca devletlerden oluştuğu düşüncesine dayanan geleneksel görüş, uluslararası hukuku, devletler arasında ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık uluslararası toplumu bireylerden oluşan insanlığın tümü olarak kabul eden görüş, uluslararası hukuku, çeşitli siyasal toplumlara bağlı, bireylerin tek tek ya da topluca giriştikleri ilişkilerin uluslararası düzeyde düzenlenmesi olarak tanımlamaktadır(Pazarcı, 1983: 2). Uluslararası hukuk devletlere, uluslararası örgütlere, devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklara ve uluslararası toplumun bütününe ilgilendiren bireylere yönelik kuralları kapsamaktadır. Uluslararası hukuk, devletler arasında bağlayıcıdır. Ancak, devletler için bu bağlayıcı olma özelliğinin her zaman geçerli olmadığı açıktır. Bugün en önemli sorun, kurallara uyulmadığı zaman buna yaptırımının nasıl olacağı ve yaptırımın kimin tarafından sağlanacağıdır.

Çevre toplumların gündemine girdiğinden bu yana gerek toplumsal alanda gerekse uluslararası alanda sürekli bir ikilem içinde görülmektedir. Çevre uluslararası bir düzeyde bir yandan devletlerin uzlaşmasına temel oluştururken, bir yandan da çatışmalara yola açabilmektedir(Hamamcı, 1997: 395). Çevrenin uluslararası bir boyut kazanması ile, bu sorunlara hukuk ilkelerine uygun olarak çözüme çabaları artmıştır. Böylece çevre sorunları devletler arası ilişkilerin kurulması için bir neden olarak kendini göstermektedir. Bu çabalar, uluslararası hukukun bir alt dalı diyebileceğimiz uluslararası çevre hukukunun oluşumu için gerekli yolu açmıştır. Çevreye ilişkin düzenlemelerin

uluslararası alanda gelişmesinin başlıca üç nedeni bulunmaktadır(Epiney, 2001: <http://www.unifr.ch>):

- 1- Çevre, sadece ulusal ya da bölgesel alanda ortaya çıkan bir problem olmayıp, global yapıda karmaşık bir problemdir. Dünyadaki çevre sorunlarının sadece diğer ülkelerle işbirliği yapılarak çözülebileceğinin anlaşılması üzerine, devletler arasında ortak kurallar ve standartlar oluşturma girişimleri artmıştır. Sorunun çözümü için, ülkeler arasında zorunlu bir yakınlaşma söz konusudur.
- 2- Ekonomik politikalar nedeni ile, dünya ekonomisinin globalleşmesi, devletin yönetim alanındaki yetkisinin daralması çevre-ekonomi ikilemini artırmıştır.
- 3- Uluslararası alanların yönetimi konusunda, daha önceki uygulamaların yetersiz kalması, yani geleneksel anlayışın çevre sorunlarının çözümünde başarısız olmasıdır.

Çevre hukukunun gelişmesinde uluslararası hukuk çok önemli bir yere sahiptir(Özdek, 1993: 66). Çevre sorunlarının sınır tanımaması, kaybedilen çevresel değerlerin bütün insanlığın ortak mirası olması gibi nedenler, çevre sorunlarının küresel düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun bir gereği olarak, küresel sorunlar uluslararası alanda devletler arası sözleşmelere konu olmaktadır. Bu düzenlemeler uluslararası çevre hukukunun en önemli belgeleridir. Uluslararası hukuk kurallarına göre, çevre hukukunun düzenlenmesi demek, çevre sorunlarına bu bağlamda ulusal düzenlemelerden farklı çözümler getirmek demektir(Pazarcı, 1983: 203).

Bir yandan çevre sorunları, uluslararası hukukun geleneksel nitelikteki temel kurallarından etkilenirken, diğer yandan da çevre sorunları, özelliği gereği, uluslararası hukukun geleneksel kurallarına bir takım yeni düzenlemeler ya da kurallar getirmektedir. Gerçekten çevre nedeni ile bugün uluslararası sorumluluk anlayışı önemli ölçüde değişmiştir. Daha önceleri devletin yaptığı eylem ve işlemlerden dolayı başka bir devletin zarar görmesi halinde kusur sorumluluğu aranırken; bugün ise, devletin sorumlu olabilmesi için, zararın çıkması yeterlidir. Yani daha önce kusura dayalı bir sorumluluk anlayışı hakimken, çevre sorunlarının sınır aşan özelliğinden dolayı bugün daha çok "kusursuz sorumluluk" ilkesi geçerlidir.

4. Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişmesinde Rol Oynayan Etkenler

Uluslararası hukukun asıl kaynağı, antlaşmalar, uluslararası teamül, hukukun genel ilkeleridir. Ülkeler arasındaki çevre sorunlarının çözümünde bu üç temel ilkeden yararlanılmaktadır. Bu temel ilkeler uluslararası örgütleri ve devletleri ön plana çıkarmaktadır. Devlet, ülke sınırları içinde kurallar koyan tek

organ olması nedeni ile, amaç ve yetki açısından uluslararası örgütlere göre çok daha geniş bir yetkiye sahiptir(Pazarcı, 1983: 204). Bu nedenle uluslararası çevre hukuku açısından en önemli aktör devlettir. Çünkü devlet hukuk kurallarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve denetlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Diğer önemli bir aktör uluslararası alanda faaliyette bulunan örgütlerdir. Bunlar da çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için önemli çalışmalar yapmaktadır. Bugün Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında uluslararası düzeyde yapılan konferanslar, sözleşmeler çevrenin hukuksal bir tabana oturması için en önemli öğelerdir. Örneğin 1981 yılında Montevideo’da formüle edilen BM Çevre Programı, ulusal, bölgesel ve global çevre hukukunu genişleten bölümler içermektedir. Bu program bir anlamda çevre hukukunun çekirdeğini oluşturabilecek hükümler de içermektedir(Strom, 2001: <http://www.jura.uni-sb.de>).

Uluslararası antlaşmalarla birlikte, çevre hakkının ülkeler arasında giderek daha fazla tanınmasında, gönüllü kuruluşlar da önemli rol oynamaktadır. Gönüllü kuruluşlar bir anlamda çevrenin toplumsal alanda gördüğü ilginin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu kuruluşlar, uluslararası alanda çevreye ilişkin hukuk kurallarının oluşmasına ve gelişmesine çeşitli düzeylerde katkı sağlamaktadır.

4.1.Uluslararası Sözleşmeler

Uluslararası çevre hukukunun gelişmesine katkı sağlayan en önemli gelişme, hassas durumda ya da tehdit altında bulunan yerlerin korunması için oluşturulan uluslararası çapta sözleşmelerdir. Bu sözleşmeler sınır aşan kirlenmeler nedeni ile, hava, deniz, toprak gibi değerleri korumayı, kirlenmeyi denetim altına almayı amaçlamaktadır.

Çevre hukukunun gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde gelişmesinde en önemli gelişme, kuşkusuz Stockholm Konferansı olmuştur. Eğer çevrenin hukuksallaşması açısından bir başlangıç noktası alınacaksa, kuşkusuz en uygun tarih Stockholm Konferansının toplanmasıdır. Stockholm Konferansının çevre açısından önemi, çevre sorunlarının ilk kez uluslararası bir konferansa konu olmasıdır. Bu konferanstan önce uluslararası çevre hukukunun, uluslararası hukuktan bağımsız bir dal olduğunu söylenemez. Stockholm ile birlikte uluslararası çevre hukukunun ortaya çıkması için gerekli olan süreç başlamıştır(Özdek, 1993: 73).

Stockholm Konferansı ile başlayan süreç ile, çevre alanında uluslararası nitelikte pek çok sözleşme hayata geçirilmiştir. Bu sözleşmelerde bölgesel nitelikteki girişimler ağırlık kazanmıştır. Örneğin, denizlerde kirliliği önlemek için Akdeniz için Barselona Sözleşmesi, Karadeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi, Basra Körfezi için Kuveyt Sözleşmesi, Aden ve Kızıl

Deniz için Cidde Sözleşmesi bu ölçekte yapılmış olan sözleşmelerdir*. Bu sözleşmelerin temel amacı, sözleşmeye taraf olan devlete denizlerde kirliliği azaltmak ve önlemek için gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü getirmektedir. Uluslararası nitelikte olan ve Türkiye'nin de imzaladığı bazı sözleşmeler şunlardır(<http://www.cevre.gov.tr/hukuk.html>).

1) Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme, taraf olan ülkelere tek tek ya da birlikte Akdeniz Bölgesi'nde deniz çevresinin korunması ve daha iyi bir duruma getirilmesi için gerekli önlemleri almaları yükümlülüğünü getirmektedir. Sözleşmenin amacına ulaşabilmesi için, taraf devletler arasında olası anlaşmazlıkların çıkması durumunda anlaşmazlıkları çözmek için "*Hakemlik Mahkemesi* " kurulmuştur. Mahkemenin vermiş olduğu son kararlar bağlayıcı niteliktedir(Akıncı, 1996: 20).

2) Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme(MARPOL -73), denizlerin kirlenmesinin önlemek amacıyla 1973 yılında Londra'da yapılmıştır.

3) Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi, Karadeniz'in kirlenmesini önlemek amacı ile yapılmıştır. Sözleşme ve ek protokoller, 21 Nisan 1992 tarihinde imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre taraflar hak ve görev bakımından tam eşitlik, uluslararası bağımsızlık ve egemenliğe saygı, içişlerine karışmama, karşılıklı yarar ve uluslararası hukukun diğer ilke ve kurallarına göre hareket etmeyi garanti eder(Akıncı, 1996: 245). Sözleşmenin hayata geçirilmesi için bir komisyon kurulmuş olup kararlar komisyonda oybirliği ile alınmaktadır. Aynı zamanda komisyona her devlet birer üye ile katılmaktadır.

4) Sulak Alanların Korunmasına İlişkin Sözleşme (Ramsar), kuşların üreme ve göç yolları açısından önemli bir sözleşmedir. Özellikle nesli tükenmekte olan kuşlar için son derece önemli bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile, dünya genelinde yok edilen bataklık alanlarının, en azından bir kısmı, kurtarılarak kuşların üreme alanları korunma altına alınmış oldu.

5) 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirlenmesi ile İlgili Sözleşme, hava kirliliğinin önlenmesi için taraf devletin gerekli önlemler alacağını belirtir. Taraf devletler arasında herhangi bir anlaşmazlık durumunda devletlerin kendi aralarında en uygun çözümü belirleyeceklerinin belirtir.

6) Ozon tabakasının delinmesini önlemek amacıyla imzalanan Viyana Sözleşmesi, taraf ülkelere CFC*lerin kullanılmasında sınırlamalar getirmektedir. Sözleşmeye taraf olan ülkeleri denetlemek amacı ile, "*Taraflar Konferansı*" oluşturulmuştur.

* Sözleşmeler ve protokoller hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Ek1: s.20 ve <http://www.cevre.gov.tr/hukuk.html>

* Klor-flor-karbon bileşikleri

7) Nükleer Kaza Halinde Erken Bildirim Sözleşmesi, 29 Temmuz 1960 tarihinde nükleer kaza durumunda ilgili ülkelerin nasıl bir yöntem izlemesi gerektiğini belirten bir sözleşmedir. Sözleşmede nükleer kazaların ortaya çıkması durumunda, zarar gören taraflara uygun bir tazminatın ödenmesi de öngörülmektedir. Ancak doğal yıkım, afet gibi durumlarda nükleer bir kaza meydana gelirse, devletin sorumluluğu kalkmaktadır.

Uluslararası sözleşmelere konu olan düzenlemeler, çevre sorunlarının bir özelliği gereği çok boyutludur. Bir anlamda yeryüzünde nerde bir kirlenme ortaya çıkmışsa, onunla ilgili uluslararası sözleşme oluşturulmuş ya da oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak devletlerin sözleşmeye taraf olması, kendi iradeleri ile mümkün olduğu için, sözleşmenin etkinliği daha başlangıçta azalmaktadır. Diğer bir sorun da sözleşmenin imzalanmasından sonra sözleşmenin uygulanması ve denetlenmesi sorununun da tam olarak çözülebilmemiş değildir. Gerçi uluslararası sözleşmelerde sözleşmeye ilişkin herhangi bir sorun çıkması durumunda, sorunun nasıl bir yöntemle çözüleceği belirtilmiştir. Kimi sözleşmeler sorunlu konuları aralarında görüşme yolu ile çözümden başka bir yol önermezken, kimi sözleşmeler sorunun çözümü için yaptırım olan hakem heyetleri ya da komisyonlar kurulmasını öngörmektedir. Örneğin Nesli Tehlikede Olan Yaban Hayvanları ve bitkilerine ilişkin sözleşmenin 18.maddesine göre, sözleşmeye ilişkin anlaşmazlık durumunda anlaşmazlığın görüşmeler yolu ile çözülemediği durumlarda sorunun Lahey Daimi Tahkim Mahkemesi'ne götürülebileceği belirtilmektedir(Çevre Mevzuatı, 1995: 20).

Çevre konusunda uluslararası nitelikteki sözleşmelerin özelliği, devletler için geniş hareket olanakları getirmesidir. Eğer devletler isterlerse, belli bir süre sonra antlaşmadan çekilebilirler. Bu durumu iki açıdan değerlendirmek olasıdır: Birincisi, taraf olan devlete böyle bir olanağın verilmesi, kuşkusuz çevrenin korunması açısından çeşitli sakıncalar doğurabilir. Bu yapılan sözleşmelerin zayıf noktasını oluşturmaktadır. İkincisi, taraf devletlere böyle bir olanağın verilemesi, sözleşmelerin daha fazla devlet tarafından imzalanmasını teşvik edebilir.

4.1.1. Çevre Hakkının Tanınmasına İlişkin Bölgesel Sözleşmeler

Çevre hakkının giderek daha fazla etkinlik kazanması ve yaygınlaşmasında, uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerin önemli derecede yönlendirici etkisi bulunmaktadır. UNESCO insanlar arasında dayanışma duygusunu pekiştirmek için ortak değerlerin dayanışma yoluyla geliştirilebileceği bir ortam yaratmak istemiştir. Bu ortamı sağlamak için, yeni insan hakları grubu oluşturma çabası, çevre hakkının da niteliğini tayin etmiştir. UNESCO temel haklar, ekonomik ve sosyal haklardan ayrı olarak yeni oluşturulan hakları "*üçüncü kuşak haklar*" olarak dünyaya duyurmuştur. Böylece çevre de yeni kuşak insan hakları arasında yerini almıştır(Hamamcı, 1983: 246).

Son yıllarda yeni yasalara ya da anayasalara giren ve çevre korumanın en etkin hukuksal aracı olan “çevre hakkı”, çevre hukukunun hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde yetersizliklerinin ve boşluklarının meydana getirdiği aöıkları gidermek amacı ile oluşturulmuştur(Özdek, 1993: 71). Çevre hakkının uluslararası ölçekteki temeli, 1972 *Stockholm Bildirgesi*, 1982 *Dünya Doğa Şartı*, 1981 *Afrika İnsan Hakları Şartı* ve 1992 *Rio Bildirgesi*’ne dayanır. Çevre hakkının dayanağını oluşturan dolaylı belgeler ise, 1966 tarihli *Paktları ile birlikte 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1950 İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi*’dir(Kaboğlu, 1996: 134).

Çevre hakkının tanınmasında en önemli gelişme, bu hakkın devletin dışında bir organ tarafından denetlenip denetlenmemesidir. Çevre hakkının ihlali durumunda, soruna ülke içinde bir çözüm yolu bulunamadığı durumlarda sorunun ulus üstü makamlara gidip gitmemesi çevre hakkının korunması açısından önemlidir. Çünkü çevre hakkının uluslararası ya da ulus üstü bir organ tarafından güvence altına alınması, devletin bu alanda hareket alanının kısıtlanması anlamına gelecektir. Diğer yandan, bölgesel ölçekte kurulan insan haklarını koruma mekanizmaları genişletilerek çevre hakkını da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bölgesel ölçekteki gelişmeler kısaca şu şekildedir(Kaboğlu, 1996: 134):

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: Avrupa Konseyi’nde 4 Kasım 1950 ‘de kabul edilen İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi’nde ve 1961’de kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı’nda çevre kavramına yer verilmemesine karşılık, sözleşmenin güvence altına aldığı diğer temel haklar nedeni ile, dolaylı olarak çevre hakkını da kapsadığı ileri sürülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sözleşmeye ilişkin hakları, kendini özgü bir koruma mekanizması altına almıştır. Sözleşmenin gereklerini yerine getirmek için, İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kurulmuştur. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin vermiş olduğu kararlar, ilgili devlet için bağlayıcıdır. Devlet, söz konusu ihlali kaldırmak ve onun sonuçlarını düzeltmekle yükümlüdür. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde bazı devletlerin Komisyona bireysel başvuru hakkını, tanımakta çekingen davrandıkları görülmektedir. Nitekim Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni 1954 yılında onaylamasına karşın, Komisyona bireysel başvuru hakkını ancak 1989 yılında tanımıştır.

Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı: 1986 yılında yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartına göre, "*Bütün halklar gelişmelerine uygun olarak, tatmin edici ve bütünleyici bir çevre hakkına sahiptir.*" Halkalar zenginlik ve doğal kaynaklarını serbestçe tasarruf etme hakkını, Afrika devletleri arasında dayanışmayı güçlendirme bağlamında tanımaktadır. Diğer dayanışma hakları ile birlikte düzenlenmekte olan çevre hakkı, gelişmenin vazgeçilmez koşulu olarak görülmektedir. Bu şartta dikkati çeken unsur, kişi

yerine çoğul bir kavramı ifade eden halklar kelimesinin kullanılmasıdır. Bunun nedeni Afrika devletlerinin Batı ülkelerine karşı vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesinin izlerinin derin bir iz bırakmasıdır. Bu nedenle şartta daha çok bağımsızlık kavramı öne çıkarılmıştır.

Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi: 22 Kasım 1969 San Jose'de imzalanan Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, sözleşmeye taraf olan ülkelere, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Çevre hakkının bu sözleşme kapsamına alınması, sözleşmenin imzalanmasından çok daha sonra kabul edilmiştir. 17 Kasım 1988 yılında ek bir protokol yapılarak, sağlık hakkının 11. maddesi sözleşmeye taraf olan devletler, "sağlıklı çevre hakkını" tanımlar şeklinde düzenlenmiştir. Böylece herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu uluslararası bir düzenleme ile kabul edilmiştir.

Asya İnsan Hakları Bölge Konseyi: 9 Aralık 1983 yılında Cakarta'da kabul edilen Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi, çevre hakkı konusunda altı Asya devleti için, bağlayıcı bir kolektif sorumluluk öngörmektedir. Ülkenin doğal kaynaklarını, gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşaması için korumak, çevre ve atmosferi kirletmeden kullanmak devletin ödevidir.

4.1.2.Uluslararası Nitelikte Mahkeme Kararları

Uluslararası nitelikte mahkeme kararları da uluslararası hukukun gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır. Ancak, bu gelişmenin her şeyden önce devletlerin yapmış oldukları antlaşmalar sonucunda ortaya çıkışını unutmamak gerekir. Ancak çevreye ilişkin sorunların uluslararası düzeyde mahkemeler konu olması, çevre hukukunun önemli bir aşama kat ettiğini göstergesidir.

Çevre konusunun uluslararası nitelikteki mahkemelere konu olmasının ilk örneklerinden biri, 1974 yılından beri geçerli olan İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya arasındaki uygulamadır. Bu gelişmeler çerçevesinde bazı ülkeler, kirliliğe uğrayan ülke vatandaşlarının, ülkenin yargı sistemi içinde, zararın giderilmesi için gerekli hukuki yollara başvurmaya olanak tanımıştır. Diğer yandan uluslararası alanda çevre sorunlarına karşı duyarlılığın artması ile, devletin egemenlik anlayışı, daha dar bir biçimde yorumlanmaya başlamıştır. Buna yol açan uluslararası gelişmelerden iki örnek şu şekildedir(Pazarıcı, 1983: 204):

Trail Smelter Davası: Kanada'nın ABD sınırına yakın bir kasabasında bulunan bir fabrikanın çıkarmış olduğu dumanlardan dolayı, ABD sınırları içinde kalan yerleşim birimlerinin zarar görmesi üzerine, Kanada sorumlu tutulmuştur. Böylece herhangi bir devletin faaliyeti sonucu komşu bir devlete zarar vermesi kabul edilmiş oluyordu.

Korfu Kanalı Davası: Arnavutluk karasularında seyretmekte olan İngiliz gemilerinin mayınlara çarpması sonucu, İngiliz gemilerini büyük zarar görmüştür. Bu gelişme üzerine İngiltere olayı Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüştür. Adalet Divanı'nın konuyu inceleyerek Arnavutluk'un sorumlu olduğuna karar vermiştir.

Her iki davadan önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce ülke sınırları dışında ortaya çıkan kirliliğin yol açtığı zararlardan, kirliliğe neden olan ülkenin sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Böylece kirlilik nedeni ile, zarara uğrayan ülke, diğer ülkelerden meydana gelen zararları giderme ve onarma hakkını elde etmiştir(Pazarcı, 1989: 387). Önemli nokta devletlerin mutlak egemenlik anlayışının giderek daha fazla sınırlandırılarak, devletler arasında hakem rolü oynayabilecek bir iktidarın varlığının kabul edilmesidir. Uluslararası alanda çıkan bu sorunlar nedeni ile, çevre, devletler arası ilişkilerde her geçen gün daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

4.2.Ulus Üstü ve Uluslararası Örgütler

4.2.1.Avrupa Birliği(AB)

Uluslararası örgütlenme ile ulus üstü örgütlenme arasındaki temel fark egemenlik konusudur. Uluslararası örgütlerde devletin egemenlik hakları saklı kalmakta; ulus üstü örgütlerde üye devletler, belli alanlardaki egemenlik haklarını ulus üstü örgütlere devretmektedirler. Ulus üstü örgütlenmenin tipik örneği Avrupa Birliği'dir. AB'nin çevreye ilişkin almış olduğu kararlar bütün üyeler açısından bağlayıcıdır. Bu nedenle AB, devletlerin egemenliklerine belli ölçüde sınırlamalar getirmektedir.

AB'nin amacı bir takım ortak kuralları bütün üye devletlere uygulamaktır. Birliği'nin kurucu antlaşmasınının 3.maddesi göre, ticaret, tarım gibi bir dizi ortak politikaların oluşturulması öngörülmektedir(Pazarcı, 1991: 62). Bu ortak kuralların oluşturulması için üye devlet, topluluk mevzuatına uygun olarak, uygulama ve yürütme yetkisini devretmektedir. Birlik diğer uluslararası örgütlerin sahip olduğu statünün daha üstünde bir yetkiye sahiptir.

AB'ye katılan devletler, ilke olarak Birliğin organları tarafından daha önce yapılan hukuki işlemlere, katılma anından itibaren bağlıdır. Ancak katılan devlet, Birliğin mevzuatına uyum sağlayabilmek için, gerekli iç düzenlemeler yapılabileceği kadar belli bir süre isteyebilir. Katılan ülke sınırlarında Birliğin yönetmelik adı verilen hukuki işlemleri, katılan ülkenin iradesine bağlı olmaksızın doğrudan uygulanır. İşlemlerin yürürlüğe girebilmesi için, ilgili devletin onayına gerek yoktur(Pazarcı, 1991: 62).

AB'ye üye ülkeler, hem Birliğin mevzuatını kabul etmek hem de Birliğin mevzuatına aykırı yasa çıkarmamak zorundadırlar. Bu nedenle üyelerin yasama yetkisine belli ölçülerde sınırlama getirilmiştir. Birliğin kurallarına göre, çevre

dış ilişkilerde olduğu gibi, ortak yetki alanına giren konulardan biridir. Ancak herhangi bir konuda eğer Birliğin kararı yoksa, o zaman üye devletler, kendi düzenlemelerini yapmak konusunda serbesttirler(Yaşamış, 1995: 176).

Avrupa Birliği 1970'lerden sonra çevreye giderek daha fazla önem vermiş ve bunun sonucunda 19-20 Ekim 1972 tarihinde hükümet başkanları toplantısında çevre konusu ele alınmıştır. Bu toplantıda çevre ile ilgili bir eylem planı hazırlanması çağrısında bulunulmuştur(Hamamcı, 1997: 401). Bu gelişmeler sonucunda, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Çevre Eylem Programları hazırlanmış ve bu programlar Birliğin çevre politikalarında temel oluşturmuştur. Bu programlar 11 çevre yönetimi ilkesinden meydana gelmektedir. Bu ilkeler şu şekildedir(Yaşamış, 1995: 176):

- 1) Kirli bir çevrenin temizlenmesi yerine, kirliliği önleyecek politikalar tercih edilmelidir.
- 2) Karar alma sürecinin ön aşamalarında çevresel etkilerin göz önünde bulundurulması gereklidir.
- 3) Ekolojik denge korunmalıdır.
- 4) Bilimsel çalışmalar geliştirilmelidir.
- 5) Kirleten öder ilkesi uygulanmalıdır.
- 6) Bir ülkenin etkinlikleri nedeni ile başka bir ülkenin çevre kalitesinde bozulmalara yol açmamalıdır.
- 7) Üye ülkelerin çevre politikaları, gelişmekte olan ülkelerin çevre politikalarına zarar vermemelidir.
- 8) Uluslararası ve dünya ölçeğinde çevre koruma çalışmaları desteklenmelidir.
- 9) Çevre eğitimi zorunlu hale getirilmelidir.
- 10) Çevre koruma sınırlarının en iyi şekilde saptanması gerekir.
- 11) Ulusal çevre önlemleri Birliğin diğer üyelerinin çevre önlemleri ile uyumlu olmalıdır.

Diğer bir önemli gelişme ise, daha önce çevre ile ilgili dolaylı hükümler içeren Topluluk Mevzuatı, 1986 yılında Avrupa Tek Senedi'nin imzalanması ile, çevre konusunu doğrudan düzenleyen bir niteliği bürünmüştür. Kurucu antlaşmanın 25. maddesi ile çevre adı altında bir başlık eklenmesi öngörülmüştür(Hamamcı, 1997: 401). Avrupa Tek Senedi'nin 25 maddesi, AET kurucu Antlaşmasına eklenen "çevre" başlığı ile, çevre değerlerinin korunmasını Topluluğun ortak amaçları arasına almıştır(Özdek, 1993: 77). Diğer yandan, 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe giren ve Roma Antlaşması'nda

değişiklik yapan Maastrich Antlaşması ile, ilk kez çevreye ilişkin bir madde, Birliğin temel amaçları arasında yer almıştır. Sözleşmenin 130/r. ve 130/s. maddeleri çevre açısından üye devletleri bağlayıcı nitelikte önemli hükümler içermektedir(Holtmann, 1997: 401). Yine 1990 yılında Dublin’de yapılan devlet başkanları zirvesinde imzalanan bir antlaşma ile devlet başkanları, çevre konusunda üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getireceklerini, doğal çevre ile birlikte tüm dünyayı koruma çabalarını artıracaklarını belirtmişlerdir(Yaşamış, 1995:176)

4.2.2.Birleşmiş Milletler(BM)

Çevrenin uluslararası düzeyde örgütlenmesinde en önemli kurum BM’dir. BM için çevre örgütün hedefine ulaşabilmesi için, çözüm bulunması gereken konulardan biridir. BM tek bir dünyamız olduğu gerçeğinden yola çıkarak, uluslararası topluluğun tüm üyelerini, aralarındaki çatışma ne olursa olsun, çevre konusunda ortak davranmaya yöneltmek istemiştir(Hamamcı, 1997: 401). Ancak örgütün çevreye ilişkin almış olduğu kararları, devletlere uygulatabilecek herhangi bir yaptırım yetkisi bulunmamaktadır. Diğer yandan dünyadaki genel gelişmelere bakıldığında, çevre en esnek davranılan konulardan biri olmuştur. Uluslararası antlaşmalar bile, çevre koruma açısından değerlendirildiğinde daha çok teşvik edici bir özellik göstermektedir.

Hiç kuşkusuz BM, çevre konusunda uluslararası alanda en önemli kuruluştur. BM çevre konusunda sürekli çalışmalar yapan bir örgüt olması ile de dikkat çekmektedir. Yapmış olduğu en önemli çalışmaların başında, Stockholm ve Rio gibi uluslararası çapta konferansların toplanmasını sağlamasıdır. Bu konferanslar devletler arası yardımlaşma ve işbirliğinin temelini oluşturması açısından önemlidir. BM yapmış olduğu çalışmalar ile, devletler birbirlerinin bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlanma olanağına kavuşmuştur. Bu konferansların bir önemli katkısı da, çevre sorunlarının ancak uluslararası bir işbirliği ile, çözülebileceğini bütün dünyaya kabul ettirmiş olmasıdır.

BM örgütü çevreye ilişkin çalışmalarını çeşitli uzmanlık birimleri ile yerine getirmektedir. BM örgütü içinde çevre ile ilgili çalışmalar yapan belli başlı uzmanlık birimleri şunlardır:

UNESCO: 1970 yılında "İnsan ve Biyosfer" adlı özel araştırma programını başlatmıştır. Sulak alanlara ilişkin çalışmalarda bulunmuş ve bunun sonucunda Ramsar(2.11.1972) ve Kültür ve Doğal Varlıklarına İlişkin Paris(16.11.1972) antlaşmalarının imzalanmasında büyük çaba sarf etmiştir. Çevrenin üçüncü kuşak insan hakları kavramı arasında sayılması için yaptığı çalışma, diğer bir önemli katkısıdır.

UNEP: Birleşmiş Milletler çatısında altında oluşturulan çevre programı, Stockholm Çevre Konferansı’ndan sonra hayata geçirilmiştir. UNEP’in özelliği, bölgesel alanda devletler arasında işbirliği olanaklarının araştırılması ve

geliştirilmesi temeline dayalı bir eylem planı olmasıdır. UNEP çatısı altında çeşitli bölgelerde yürütülen çalışmalardan bazıları şu şekildedir(Keleş ve Hamamcı, 1997: 163): Akdeniz Eylem Planı, Doğu Asya Bölgesi Kıyı Deniz Alanlarının Korunması İçin Eylem Planı, Aden Körfezi ve Kızıl Deniz ve Kıyı Alanlarının Korunmasına İlişkin Eylem Planı vb.

Yukarıdaki örgütlerin yanında, *UNCAT*, BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için, uluslararası ticareti geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. *FAO*, uluslararası çevre mevzuatının biçimlenmesine yardımcı olmaktadır. *İMF*, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin çevre sorunlarının çözümü için görev üstlenen bir kurumdur. Sonuç olarak, BM bünyesinde çevre konusunda çalışmalar yapan pek çok uzmanlık birimi bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı çevre çalışmalarını kuruluş amaçları arasına alırken, bazı uzmanlık kuruluşları da çevre konusunda dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır.

4.2.3. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü(OECD)

Çevre sorunlarının uluslararası ve bütüncül niteliğini vurgulayan OECD, temel çözümün, uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi ile gerçekleşeceğini savunmaktadır. OECD, değişik tarihlerde yayımladığı bildirgelerle açıkladığı çevre politikalarını üç ana ilke üzerine oturtmuştur(Keleş ve Hamamcı, 1997: 160):

- 1) Ekonomik büyüme, çevreyi önemsememek için gerekçe olamaz.
- 2) Önleyici politikalar ile, çevre sorunları ortaya çıkmadan önlenir.
- 3) Ekonomik büyüme ile çevrenin geliştirilmesi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

OECD, kalkınma çabalarını yaygınlaştırmak ve kaynakları daha iyi kullanmak amacı ile genel bir ekonomik politikasının görüşülebileceği bir merkez olarak kurulmuştur. Örgütün ana organı olan Konsey tarafından ikincil organlar kurulabilir. Bu şekilde kurulan bu örgütlerin sayısı bugün için yüzün üzerindedir.

4.3. Gönüllü Kuruluşlar

Uluslararası alanda çevreye ilişkin hukuk kurallarının oluşmasına uygulanmasına önemli katkı sağlayan kuruluşlardan birisi de uluslararası gönüllü kuruluşlardır. Öyle ki, bazı durumlarda devletlerden bile daha etkin olabilmektedirler. Çünkü devletler, çeşitli gerekçeler göstererek çevre politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasından kaçınabilmektedirler(Kaplan, 1997: 144). Buna karşın, gönüllü çevre örgütleri, çevre koruma amacıyla zaman zaman bazen yerel yönetimlerle bazen de devletlerle karşı karşıya gelebilmektedir.

Çevreci grupların ülke genelinde varlık nedenlerinin başında, mevcut yönetimlerin çevre konusunda başarısız olması, ya da istenilen düzeyde etkin olmamalarıdır. Bu durum, halkın yönetime katılma yollarını zorlayarak, yerel düzeyde çevreyi korumak amacıyla örgütlenmelerine neden olmuştur(Karaman, 1998: 338). Diğer yandan, günümüzde yönetilenlerin, yönetimle ilgili kararları yöneticilere bıraktığı klasik devlet anlayışının, her geçen gün yerini çoğulcu ve katılımcı bir yönetim anlayışına terk ettiği görülmektedir(Dinçer, 1996: 48).

Gönüllü kuruluşların ağırlığı, ülkenin içinde bulunduğu sosyal, kültürel, siyasal yapının özelliklerine göre değişmektedir. Kimi ülkeler bu tür kuruluşları demokrasinin vazgeçilmez bir koşulu gördüğü için, vergi muafiyeti, bağış toplama, devlet fonlarından yararlanma gibi çeşitli açılardan desteklerken(Krämer ve Diğerleri, 1998: 79), kimi ülkeler de aksine, bu tür örgütlenmeleri rejimin geleceği açısından tehlikeli bulmaktadır. Bunun doğal sonucu her ülkede gönüllü kuruluşlar farklı bir gelişim çizgisi izlemektedir. Ancak başta Batı ülkelerinde ortaya çıkan gönüllü kuruluşlar, çevrenin toplumsal ve uluslararası bir sorun olarak kabul edilmesine ve gündemde kalmasına büyük katkı sağlamaktadır.

Bugün çevre konusunda gönüllü kuruluşların dünya çapında tanınmasında, toplumda çevreye karşı giderek artan ilginin etkisi büyük olmuştur. Gönüllü kuruluşlar, doğal yaşamda dramatik göstergelerin ve dramatik bir sürecin yaşanması sonucu toplumsal alanda destek kazanmıştır. "*Önce ormanlar ölmekte, daha sonra insan*" gibi çevre sorununu çarpıcı bir şekilde ifade eden cümlelerle, Carlson, Meadows, Gruhl, Lorenz, von Dithfurth, Illich gibi, klasik çevreciler kamuoyunu uyarmaya çalışmışlardır. Onların teşhisleri, analizleri, teşvikleri parti programlarına ve devletin rutin işlerine dönüşmüştür(Greiswald, 1999: 47).

Gönüllü kuruluşların ilk olarak, daha çok yerel sorunlara tepki olarak doğmuş örgütlerdir. Ancak çevrenin küresel olma özelliği, bunları 1970'li yılların ortasından itibaren yerel boyuttan daha evrensel boyuta taşımıştır. Gönüllü kuruluşların ilgi alanlarının değişmesine ve gelişmesine paralel olarak, organizasyon yapısı da değişmeye başlamıştır. Bu değişim süreci göz önünde bulundurulursa, gönüllü kuruluşlar iki gruba ayrılabilir(Holtmann, 1994: 69):

Birinci Kuşak: 1970'lerin ortasına kadar gönüllü kuruluşlar, genellikle zaman ve konu açısından sınırlı, gevşek ve çok az bir formel organizasyon özelliği gösteren örgütlenmelerdir.

İkinci Kuşak: 1970'lerin ortasından itibaren ise, gönüllü kuruluşlar yerel konuların dışına çıkarak, evrensel değerler peşinde koşan, sürekli organizasyonlara dönüşmüşlerdir.

Gönüllü kuruluşlar toplumsal alanda alternatif bir kültür üstlenmeyi kendilerine görev edinmişlerdir. Bu kuruluşların büyük bir kısmı özellikle

gelişmiş ülkelerde çevre politikalarının en önemli aktörleridir. Gönüllü kuruluşlar devletin çevre politikalarını oluşturmasında, *çevreci* olmayan girişimlere karşı demokratik toplumda dengeleyici bir rol oynayarak, hem çevrenin korunması hem de demokrasi açısından son derece önemli kuruluşlar haline gelmişlerdir. Bunlar sayesinde çevre koruma, barış, feminist gibi hareketler sürekli toplumların gündeminde kalmıştır.

5. Sonuç

Uluslararası düzeyde bir çevre hukukunun etkin olabilmesi için, her şeyden önce çevre değerlerinin uluslararası alanda bütün toplumların ortak varlığı olarak kabul edilmesi gereklidir. Bu değerlerin yok olması halinde, insanları nasıl bir felaketin beklediği bütün toplumlara anlatılmalıdır. Bu çalışmalar, toplumsal alanda çevre bilincinin artmasını sağlayacaktır. Eğer çevre bilinci artarsa, çevreye ilişkin uluslararası düzenlemeler daha kolayca kabul görecektir.

Uluslararası çevre hukukunun uluslararası alanda genel olarak kabul görmesi, büyük ölçüde ulusal devletlerin tutumuna bağlıdır. Çünkü gerek uluslararası sözleşmelerin yapılması, gerekse ulus üstü egemenliklerin tanınması devletlerin iradesine bırakılmıştır. Bu durumda şu tespiti yapabiliriz: Ulusal egemenlik kavramının gerilemesi ile uluslararası çevre hukukunu gelişimi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Egemenlik kavramının sınırları daraltıldıkça çevre hukukunun uluslararası alanda gelişimi de kolaylaşacaktır.

Uluslararası çevre hukukunun bütün ülkelerde kabul görmesi, aynı zamanda zengin kuzey ülkelerinin fakir güney ülkelerini ekonomik ve teknik açıdan desteklemesine bağlıdır. Çünkü, kalkınmakta olan ülkeler, nüfuslarını geçindirebilecek ekonomik kaynaklar yaratamazlarsa, çevreyi daha çok tahrip edeceklerdir. Bu nedenle kaynak sıkıntısı içinde bulunan ülkelerin çevre değerlerini koruyan uluslararası nitelikteki sözleşmeleri kabul etmeleri oldukça güçtür.

Çevre için önemli sorun, uluslararası alanda barışın korunması gereğidir. Barış sadece çevreyi değil, mavi gezegendeki bütün yaşamı tehdit etmektedir. Bu nedenle, hem insanların hem de çevrenin geleceği için, ülkeler arasında yaşanan sorunları, silahlarla değil; barışçı yöntemlerle çözmek gereklidir. Bunun için uluslararası alanda işbirliği artırılmalıdır. Çevre bütün ülkelere bu fırsat sunmaktadır. Sonuç olarak barış ve çevre değerlerini bir birinden ayırmak olanaksızdır. Bu nedenle barışın olmadığı yerde çevrenin korunması da söz konusu değildir.

Kaynakça

- Akıncı, Müslim(1996), *Türk Çevre Hukuku*, Kocaeli Kitapevi Yayınları, İzmit.
- Aybay(1997), Aydın, "Çevre ve Hukuk", *İnsan Çevre Toplum*, Der: Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, s.309-322.
- Çevre Bakanlığı Mevzuatı*(1995), 3. Cilt Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Dinçer, Meral(1996), *Çevre Gönüllü Kuruluşları*, TÇV Y., Ankara.
- Epiney, Astrid(2001), *Neu Entwicklungen im Europäischen Umweltrecht und die Rückwirkungen für die Schweiz*, <http://www.unifr.ch>, 25.03.2001.
- Flasbarth, Jochen(2001), *Hintergrundinfo zu Naturschutz heute*, <http://www.nabu.de>, 11.01.2001.
- Greiswald, Konrad Ott(1999), "ökologische und soziale Herausforderungen an der Schwelle eines neuen Jahrhunderts", *Hintergrundinfo zu Naturschutz heute*, Ausgabe 4/99, 5 November.
- Hamamcı, Can(1983), "Çevre ve Hukuk", *Fehmi Yavuz'a Armağan*, AÜ. SBF. Yayınları; 239-250.
- Hamamcı, Can(1997), "Çevrenin Uluslararası Boyutu" *İnsan Çevre Toplum*, Der: Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, s.394-412.
- Holtmann, Everhard(1994), *Politik-Lexikon*, R. Oldenbourg Verlag, München.
- Hoppe, Werner(1991), "Kreise auf dem Weg ins Dritte Jahrtausend", *Aktuelle Probleme der kommunalen Selbstverwaltung*, Hrsg: Werner Hoppe, Hans-Uwe Erichsen und Adalbert Leidiniger, Verlag: W. Kohlhammer, Berlin, s.53-80.
- Kaboğlu, İbrahim(1996), *Çevre Hakkı*, İmge Yayınları, Ankara.
- Kaplan, Ayşegül(1997), *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Karaman, Zerrin Toprak(1998), *Çevre Yönetimi ve Politikası*, Anadolu Mat. Y., İzmir.
- Keleş, Ruşen ve Hamamcı, Can(1997), *Çevrebilim*, İmge Yayınları, 2.Baskı, Ankara.
- Krämer, Thomas; Söfler, Badoni Detlev und Wiegand Elke(1998), *Die Entwicklung der civil society in einer Gesellschaft mit zwei politischen Kulturen*, Juni, Universität Bremen.
- Özdek, E. Yasemin (1993), *Çevre Hakkı*, TODAİE Y., Ankara.

- Pazarcı, Hüseyin(1985), *Uluslararası Hukuk Dersleri* , Birinci Kitap, AÜ. SBF Yayınları, Ankara.
- Pazarcı, Hüseyin(1983), "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", *Fehmi Yavuz'a Armağan*, AÜ. SBF. Yayınları; 201-237.
- Pazarcı, Hüseyin(1991), "Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı", *Çevre Üzerine*, TÇV Yayınları, Ankara.
- Pazarcı, Hüseyin(1989), *Uluslararası Hukuk Dersleri*, İkinci Kitap, AÜ. SBF Y., Ankara.
- Strom, Peter-Christoph(2001), *Einführung in das deutsche Umweltrecht*, <http://www.jura.uni-sb.de>.
- Yaşamış, Firuz Demir(1995), *Çevre Yönetiminin Temel Araçları*, İmge Yayınları, Ankara.
- <http://www.cevre.gov.tr/hukuk.html>

EK 1:
TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU ULUSLARARASI SÖZLEŞME VE
PROTOKOLLER

- ✓ Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (RAMSAR)
- ✓ Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslar arası Ticaretine İlişkin Sözleşme(CITES)
- ✓ Akdeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme
- ✓ Akdeniz’in Gemilerden Ve Uçaklardan Vaki Olan Boşaltma Sonucunda Kirlenmeden Korunmasına Ait Protokol
- ✓ Fevkalade Hallerde Akdeniz’in Petrol Ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele Ve İşbirliğine Ait Protokol
- ✓ Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına dair sözleşme
- ✓ Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi
- ✓ Avrupa’nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi(BERN Sözleşmesi)
- ✓ Avrupa Hava Kirleticilerinin Uzun Menzilli Aktarımlarının İzlenmesi Ve Değerlendirilmesi İçin İşbirliği Programının
- ✓ (Emep) Uzun Vadeli Finansmanına Dair, 1979 Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi Protokolü
- ✓ Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü
- ✓ Akdeniz’de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol
- ✓ Nükleer Kaza Veya Radyolojik Acil Hallerde Yardımlaşma Sözleşmesi
- ✓ Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme (MARPOL -73)
- ✓ Nükleer Kaza Halinde Erken Bildirim Sözleşmesi
- ✓ Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi
- ✓ Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Dair Montreal Protokolü
- ✓ Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Dair Montreal Protokolü Değişikliği
- ✓ Karadeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi
- ✓ Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol
- ✓ Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol Ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol
- ✓ Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmaları Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol
- ✓ Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşımanın Ve Bertaraf Edilmesine İlişkin Bazal Sözleşmesi